

УДК 003.31.34:316.773.2

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ РУНІЧНОГО ЗНАКА ЯК ЗАСОБУ КОМУНІКАЦІЇ

В. М. Чекштуріна

*Харківська державна академія культури,
вул. Бурсацький узвіз, 4, м. Харків, 61057, Україна*

Розглянуто рунічний знак як засіб соціальної комунікації. Доведено, що семантична складова рунічних знаків-символів з часом піддається трансформації. Визначено, що руна є знаком-символом за класифікацією семіотичної моделі Ч. Пірса. Розглянуто рунічний знак-символ як системну складову комунікативного процесу. Виокремлено етапи переходу від знака до знака-символу. Проаналізовані функції знаків за А. Соломоніком, виділені загальні та специфічні функції рунічних знаків-символів. Визначено, що феноменальність рунічного знака-символу як засобу фіксації інформації — у його комунікативних властивостях та багатозначності: кожен рунічний знак має близько двадцяти семантичних значень, які декодуються залежно від контексту. Означено вектори диверсифікації рунічних знаків за функціональною ознакою.

Ключові слова: *знак, руна, комунікація, функція, диверсифікація.*

Постановка проблеми. Комунікація є невід’ємною частиною життєдіяльності людини. Комунікаційні процеси мають багатовекторний характер і потребують ретельного дослідження щодо вивчення особливостей усіх системних елементів комунікаційного акту. Одним із обов’язкових елементів соціальної комунікації є знак.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Знак-символ як феномен комунікації вивчається з позицій: філософії — Е. Гуссерль, Ж. Деррида, Е. Кассіер; семіотики — Ч. Пірс; соціальних комунікацій — Б. Семеновкер [1–5]. Структурні елементи комунікативних процесів продуктивно досліджують українські вчені С. Квіт, В. Різун, В. Горовий, В. Ільганаєва, Н. Кушнарєнко тощо [6–10]. Однією з найменш досліджених знакових систем залишається рунічна.

Рунічний знак як засіб фіксації інформації відомий протягом понад двох тисячоліть, за цей час він став елементом багатьох знакових систем. У процесі комунікації руна використовується як знак-фонема, знак-символ, знак-склад, знак-цифра; рунічна формула — як обереговий орнамент. «Руною» також називаються пісні в карело-фінському поетичному епосі «Калевала», що складається з п’ятдесяти рун (Л. Корабльов) [11]. Водночас найпоширенішого використання у комунікативній практиці «руна» набуває саме як графічний знак-символ.

Мега статті. Завдання полягало у визначенні векторів диверсифікації рунічних знаків за функціональною ознакою.

Методологічним підґрунтям дослідження є системний підхід. Знак-символ, що здійснює свої функції у комунікативному процесі, розглядається як системний об’єкт. Методологічною підставою аналізу знака-символу в системі комунікації використана модель комунікативного акту Р. Якобсона, феноменологічний метод Е. Гуссерля, теоретичні засади семіотики щодо розуміння при-

роди знака-символу (Ч. Пірс). Розуміння комунікації з позиції феноменології ґрунтується на ідеї глобальної «включеності» людини в систему культури за допомогою феномена мови. Мова в феноменології — не просто система знаків, вона інтенціонально означає діяльність суб'єкта.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з класифікацією Ч. Пірса знаки поділяються на три групи, з яких руни належать до третьої [4]:

1) знаки-ікони — образотворчі знаки, в яких те, що позначається та що позначає, пов'язані між собою за подобою;

2) знаки-індекси — те, що позначається, та те, що позначає, пов'язані між собою належністю до часу або простору;

3) знаки-символи — те, що позначається, та те, що позначає, пов'язуються в межах певної конвенції, тобто ніби за попередньою домовленістю.

З позицій філософського підходу Г. Новосьолов у дисертаційному дослідженні зазначає: «Онтологія знака передбачає введення понять «матерія» й «буття» знака. Сутнісною властивістю знака є внутрішня трансценденція як умова його власного буття. Матерію знака можна розуміти як елемент його статичності, що визначається поняттями імені й денотата (референта). Акт семіозиса розглядається як можливість сутності представляти щось за межами самої цієї сутності. Буття знака визначається як елемент динамічності, процесуальності знака, пов'язаний з поняттями сенсу (концепту), конотації та інтерпретації знака. Знак не існує як такий, якщо він нічого не означає. Але знак не просто вказує на річ поза себе: він вказує на спосіб, з допомогою якого існує ця річ у нашій свідомості. У нас немає іншого способу усвідомлювати трансцендентні ознаки речей інакше, ніж за допомогою знакових систем — єдиної відправної точки знання про ці речі. Філософське розуміння знака базується на синтезі семіотичної теорії значення, теорії референції, що розробляється в рамках аналітичної філософії та релятивістської моделі реальності. «Знак» як комунікативний феномен належить одночасно і до статичної, і до динамічної складових знакових систем. Якщо знак розглядається як елемент статичної семіотичної системи, його визначають як двоєдину сутність, що має план вираження (те, що позначає) і план змісту (те, що позначається). Те, що позначає, сприймається органами чуття, умовно відсилаючи реципієнта до предмета, що позначається знаком (явища, властивості, процесу тощо). Знак може бути розглянутий також і як елемент динамічної системи — сукупності комунікативних процесів передавання інформації: кодування, транспортування знаком інформаційного контенту та декодування, інтерпретування повідомлення реципієнтом» [12]. Збільшення в знака обсягу додаткових абстрактних смислів унаслідок зростання їх актуальності для конкретної комунікативної групи витісняє його вихідне значення, знак перетворюється на символ (при цьому він може продовжувати функціонувати і як знак (системний або одиничний) в комунікативних ситуаціях іншого типу).

Не всі знаки, що виникають, стають символами, аналогічно, як не всі символи мають знакову форму. Наприклад, є вирази: «символ епохи», «символ

покоління». У магістерській роботі О. А. Потебня деталізує символи у мові, розглядаючи символічне значення багатьох пісенних мотивів: «пити – любити», «сіль – сум», «кувати – любити», «дим і пил – сум» та ін. [13]. Такі символи не є знаками.

Проаналізуємо виділені нами етапи переходу від знака до знака-символу. На першому етапі людина з розвиненим абстрактно-символьним мисленням виокремлює інформаційний об'єкт з навколишнього середовища й присвоює йому графічне зображення — архетипічний образ; на другому — інша людина сприймає інформаційний контент та «зв'язує» його значення з графічним зображенням. Знак з'єднується з інформаційним об'єктом у свідомості особистості. На третьому етапі члени соціуму передають уже інформаційний контент засобами знака. Використання знака для передачі інформації стає частішим, адже сприймати, запам'ятовувати й передавати інформацію простіше завдяки візуальним каналам комунікації. На цьому етапі соціальна спільнота, що усвідомлює значення знака, розширюється. Люди з розвиненим символьним мисленням додають уточнювальні значення для змісту певного знака й інформаційний контент, тобто семантичний об'єм, збільшується, а знак перетворюється на знак-символ і починає існувати у соціокомунікативному просторі.

Вагомий внесок у дослідження функцій знаків зробив А. Соломонік, виділивши загальні функції знаків. Акцентуємо увагу на виявленню в рунічних знаках загальних функцій, притаманних багатьом знакам, та виокремимо специфічні функції рунічних знаків як комунікативного феномену.

Загальні функції знаків за А. Соломоніком [14]:

- 1) функція обміну інформацією;
- 2) удосконалення людського розуму;
- 3) соціалізація індивідуумів і цілих суспільних колективів;
- 4) представницька й узагальнювальна функції знаків;
- 5) попереджувальна функція знаків;
- 6) функція виділення;
- 7) функція збереження в знаках людських досягнень.

Розглянемо детальніше кожну з функцій з позиції властивостей рунічного знака-символу.

1. Функція обміну інформацією — основна функція знаків на зорі людської цивілізації. «Homo sapiens» виявив, що для більш благополучного й комфортного існування необхідно координувати зусилля окремих груп людей або навіть усього колективу (плем'я, громада), для чого почав створювати й використовувати знаки, які ставали щораз складнішими і різноманітнішими. Поступово використання знаків призвело до зростання й розвитку людського розуму і до створення людського суспільства. Безперечно, рунічний знак також виконує функцію обміну інформацією з різними видами комунікантів (людина, боги, навіть зброя наділялася властивістю розуміти знаки й, таким чином, «чути» її володаря, тощо).

2. Удосконалення людського розуму — накопичення інформації. Спеціалізація інформації сприяла появі щораз нових знаків і знакових систем. Самі знаки ставали «глибшими», що дозволяло проникати в приховані до того зв'язки і взаємини досліджуваних об'єктів. Розум людини розвивається від простого до складного, від сприйняття прозорих зв'язків до все більш абстрактних і прихованих від безпосереднього спостереження властивостей речей. Для цього люди придумували дуже абстрактні знаки та їх системи, що дозволяли відмовитися на час від безпосередніх маніпуляцій з самими предметами вивчення та звертатися до маніпуляцій зі знаками.

3. Соціалізація індивідуумів і цілих суспільних колективів. За допомогою знаків відбувається постійний обмін інформацією людей. Дитина в процесі комунікації отримує нові знання про навколишній світ, тим самим опановує правила соціального життя, соціалізується. Рунічні знаки певний період використовувалися тільки найвищою соціальною стратою — жерцями. Знання рунічних знаків допомагало учням адаптуватися у конкретній соціальній групі.

4. Представницька й узагальнювальна функції знаків. Ч. Пірс вказував на те, що знак має дві основні точки опори — в референті, який втілюється в знакові, та в людському розумі, тобто він заклав розуміння обох цих функцій. Знак виконує функцію представника чогось ще, крім самого себе, відображаючи це щось і його властивості. Він стає мовби частиною референта.

5. Попереджувальна функція знаків — одна з найважливіших функцій знака, пов'язана з виживанням людського роду. Першим, хто виділив її, був Чарльз Морріс [15]. Попереджувальним може бути не тільки окремий знак, а й ціла знакова система. Так, більшість знаків, що регулює дорожній рух, є попереджувальними, хоча в цій системі присутні й знаки інших категорій. Сучасним попереджувальним знаком також став один із рунічних знаків — руна «Соулу», що асоціювався в давнину з промінцем сонця та блискавкою, але з плином часу трансформувався в загальновідомий попереджувальний знак: «Обережно, електрична напруга».

6. Функція виділення. А. Соломонік зазначає, що дуже багато знаків використовуються для виділення зазначених ними об'єктів і для вказівки їх належності. Деякі знаки створюються виключно для цього. Скажімо, тавро для мітки худоби вказує, кому ця худоба належить; торгова марка позначає фірму, яка виготовила певний продукт; прізвище автора на книзі чи іншому творі мистецтва — ім'я людини чи людей, котрі брали участь у створенні.

На нашу думку, цю функцію точніше назвати «ідентифікуючою», і саме це є одним із виділених векторів диверсифікації рунічного знака.

7. Функція збереження в знаках людських досягнень. Чимало знакових систем створюється спеціально, щоб зафіксувати досягнення людського розуму, передати знання іншим послідовникам, що особливо актуально для наукових досягнень. Завдяки цій функції знаків відбувається прогрес, вчені, вивчивши досвід інших, рухаються вперед у своїх винаходах, тим самим заощаджуючи власний час.

Рунічний знак — як носій місткого інформаційного контенту, також виконує означену функцію. Особливості корисного практичного використання «рунічних формул» пояснені в збірці давньоісландських пісень про богів і героїв скандинавської міфології та історії — «Старшій Едді» (XIII ст.). Легенда приписує авторство збірки ісландському вченому Саймундру Мудрому [11]. Однак сумнівів у тому, що пісні виникли набагато раніше і протягом століть передавалися в усній традиції, немає. Результати вивчення пісенного фольклору підтверджують, що в стародавні часи з допомогою вербальних та графічних знаків-символів люди зверталися до різних «духів» з проханнями захистити та посприяти гарному життю. З приходом монотеїзму як нової релігійної світоглядної основи змінюється ставлення до комунікативного процесу. Трансформуються комунікативні засоби, сакральні знаки-символи забороняються й заміщуються іншими письмовими системами. Втрачається їх первісне контекстуальне використання, чимало символів змінює семантичну наповненість, стає знаками-літерами або знаками-зображеннями у візерунках орнаментів.

Виділимо специфічні функції рунічного знака. Феноменальність рунічного знака-символу як засобу фіксації інформації — у його багатозначності: кожний рунічний знак має близько двадцяти семантичних значень, які декодуються залежно від контексту, його функціонального та цільового призначення. Важливою властивістю рунічного знака є те, що він може позначати не окремий об'єкт або конкретне явище, а групу об'єктів, у зв'язку з чим уводиться поняття семантичного обсягу знака-символу. Чим більше інформації про конкретні об'єкти реального світу містить певний знак, тим об'ємніший його семантичний обсяг. Така багатозначність зумовлює властивості прагматичної складової рунічних знаків, які використовувалися для позначення:

- сакральних символів при здійсненні пророцтв;
- тамги (тамга — тюрксько-монгольське, особливий знак (клеймо, тавро), яким позначалася власність (худоба, майно); з часом тамга стала знаком роду, трансформувалася в геральдичні знаки та торгові марки);
- символів в орнаментах (на одязі, рушниках, зброї, татуюваннях);
- складу, пізніше фонем в рунічній письмовій системі;
- цифр у рунічних календарях.

Для підтвердження комунікативної цінності руни була узагальнена комунікативна феноменологія рунічного знака й означено три основні вектори диверсифікації рунічних систем за критерієм функціонального призначення у комунікативному процесі (рис.):

1) мовний — рунічний знак представлено літерою-фонемою, функція комунікативна (для письмової комунікації). Основні різновиди футарків (абеток): етрусський; тюркський (орхоно-снісейський); готський; скандинавський; англосаксонський; слов'янський; маркоманічний (суміш скандинавського та англосаксонського);

2) прототиповий — форма рунічного знака використовується для позначення власності, функція ідентифікаційна (тамга, бортний знак, логотип);

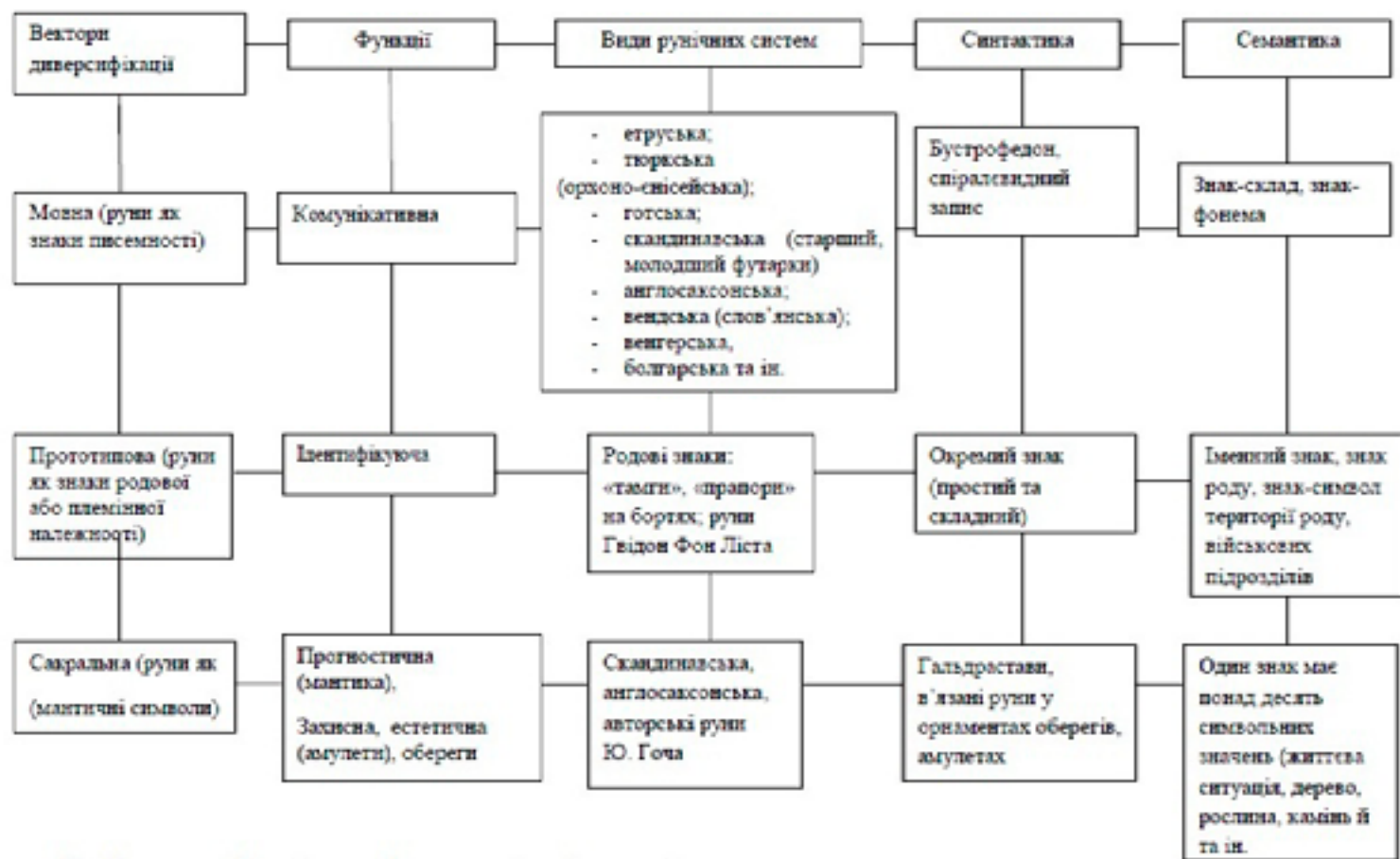

Рис. Блок-схема «Комунікативна феноменологія рунічних знаків»

3) сакральний — функція мантична (рунічні символи використовуються для пророцтв). Видами мантичних рунічних систем є скандинавська, англосаксонська.

Висновки. Отже, рунічні знакові системи — відкриті, складні, багатофункціональні, з недостатньо вивченим комунікативним потенціалом. Комунікативна цінність рунічного знака полягає в його властивостях використовуватися в декількох видах комунікації: символній (орнаменти, амулети), бренд-комунікаціях (логотипи), письмовій (склади, фонемі). Подальшого дослідження потребує вивчення синтактичних та прагматичних особливостей використання рунічних знаків у електронній комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуссерль Э. Феноменология внутреннего сознания времени / Э. Гуссерль ; пер. с нем. — В кн.: Собр. соч. — М., 1994. — Т. 1. — 192 с.
2. Деррида Ж. Голос и феномен, другие работы по теории знака Гуссерля / Ж. Деррида ; пер. с франц. С. Г. Кашина, Н. В. Суслов. — СПб.: Алетейя, 1999. — 208 с.
3. Кассирер Э. Философия символических форм : [в 3-х тт.] / Э. Кассирер ; пер. с нем. — Т. 3: Феноменология познания. — М.; СПб.: Университетская книга, 2002. — 398 с.
4. Пирс Ч. С. Начала прагматизма / Ч. С. Пирс ; пер. с англ. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина. — Т. 2: Логические основания теории знаков.— СПб.: Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. — 352 с.
5. Семеновкер Б. Эволюция информационной деятельности. Рукописная информация / Б. А. Семеновкер. — М.: Пашков дом, 2009. — Ч. 1. — 248 с.
6. Квіт С. Масові комунікації : підруч. / С. Квіт. — К.: Києво-Могилянська академія, 2008. — 206 с.
7. Різун В. В. Начерки до методології соціальних комунікацій / В. В. Різун // Світ соціальних комунікацій. — 2011. — Т. 2. — С. 7–11.
8. Горовий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс : моногр. / В. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — К.: НБУВ, 2010. — 356 с.
9. Ильганаева В. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): словарь-справочник / В. А. Ильганаева. — Харьков: Городская типография, 2009. — 392 с.
10. Кушнарченко Н. Документоведение : учеб. [для студ. ин-тов культуры] / Н. Н. Кушнарченко. — 8-ое изд., испр. — К.: Знання, 2009. — 460 с.
11. Кораблев Л. Рунология Йоуна Оулафс-сона из Грюнна-вика. Исландские трактаты XVII века / Л. Кораблев. — М.: Велигор, 2005. — 260 с.
12. Новоселов В. Г. Философское понимание и онтология знака : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.01 / В. Г. Новоселов. — Новосибирск, 2009. — 194 с.
13. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. А. Потебня. — Х.: Мирный труд, 1914. — 245 с.
14. Соломоник А. Очерк общей семиотики : моногр. / А. Соломоник. — Минск: МЕТ, 2009. — 191 с.
15. Моррис Ч. Основания теории знаков / Ч. У. Моррис // Семиотика. — М., 1983. — С. 39.

REFERENCES

1. Husserl E. (1994), Phenomenology, and Time-Consciousness, Collected Works, Vol. 1, Moscow.

2. Derryda J. (1999), Voice and Phenomenon, Other Essays on Husserl's Theory of Signs, Aletheia, Saint Petersburg.
3. Cassirer E. (1995), Philosophy of Symbolic Forms, Yale University Press, Vol.2, p. 103.
4. Peirce Ch. (2000), Beginnings of pragmatism, Vol. 2. Logical Foundations of characters, translated by Kyryushchenko V. and Kolopotina M., Aletheia, Saint Petersburg.
5. Semenovker B. (2009), Evolution of information activities. Handwritten information, Part 1, Pashkov House, Moscow.
6. Kvit S. (2008), Mass Communications: a manual, Kyiv-Mohyla Academy press, Kyiv.
7. Rizun V. V. (2011), Outline of the methodology of social communications, World Social Communications, Vol. 2, pp. 7–11.
8. Horovyi V. (2010), Social information communications, their content and resource: a monograph, Vernadsky National Library, Kyiv.
9. Ilhanajeva V. (2009), Social Communication (theory, methodology, activities): Reference Dictionary, Urban typography, Kharkiv.
10. Kushnarenko N. (2009), Documentology: for students of Institutes of Culture, Knowledge, Kyiv.
11. Korabl'ov L. (2005), The Runology of Jon Olafsson from Grunnavík. The Icelandic Treatises of the 17th Century, Veligor, Moscow.
12. Novosjolov V. (2009), The philosophical understanding of the ontology of a sign, Novosybirsk.
13. Potebnja A. (1914), Some characters of the Slavonic Folk Poetry, Peaceful labor, Kharkiv.
14. Solomonik A. (2009), Essay on common semiotics: a monograph, MET Publishing, Minsk.
15. Morris C. (1983), Basics of the theory of signs, Semiotics, p. 39.

PHENOMENOLOGY OF A RUNIC SIGN AS A COMMUNICATION MEANS

V. N. Chekshturina

*Kharkiv State Academy of Culture,
4, Bursatsky spusk St., Kharkiv, 61003, Ukraine
victoria_chekshturina@ukr.net*

The runic sign as a means of social communication has been considered. It has been proved that the semantic component of runic signs-symbols eventually undergoes transformations. It has been also determined that the rune symbol is a sign due to the classification of the semiotic model by Charles Peirce. A runic sign-symbol has been considered as a system component of the communication process. The stages of transition from a sign to a sign-symbol have been defined. The sign functions by A.Solomonik have been analyzed, and the general and specific features of runic signs-symbols have been distinguished. It has been determined that the phenomenon of a runic sign-symbol as a means of information storing is in its communicative properties and ambiguity: each rune sign has about twenty semantic values that are decoded depending on the context. The vectors of the runic signs diversification have been defined according to their functional indications.

Keywords: *sign, rune, communication, function, diversification.*

*Стаття надійшла до редакції 10.12.2014.
Received 10.12.2014.*